

JAKUB WALCZAK

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4714-1762>

Uniwersytet Wrocławski

„LA CHRONIQUE SCANDALEUSE CONTEMPORAINE D'ÉPOQUE” O KRYTYCE EUGENIUSZA ONIEGINA W CZASACH PUSZKINA

„LA CHRONIQUE SCANDALEUSE CONTEMPORAINE D'ÉPOQUE”
ON THE LITERARY CRITICISM OF *EUGENE ONEGIN* IN THE TIME OF PUSHKIN

This article examines the early critical reception of Alexander Pushkin's *Eugene Oegin*, focusing on responses from the 1820s and 1830s, when successive chapters of the poem were published. While later interpretations shaped the canonical understanding of the novel in verse, contemporary criticism differed significantly in both tone and content. The study reconstructs the heated debates in the literary journals of Pushkin's time, where the poem was alternately praised as a groundbreaking work or dismissed as trivial and lacking in "great ideas." Early critics emphasised questions of national character, genre, and the suitability of subject matter for poetry, often contrasting Pushkin's realism with Byron's romanticism. The article argues that these first reactions, frequently neglected in literary historiography, not only reveal the dynamics of early nineteenth-century Russian literary polemics but also highlight the gap between the immediate reception of *Eugene Oegin* and its later recognition as a foundational text of Russian literature.

Keywords: Pushkin, *Eugene Oegin*, reception, literary criticism, 19th-century Russian literature

Na temat *Eugeniusza Oniegina* powstała chyba niepoliczalna już dziś, a z pewnością niemożliwa do zebrania w kilkunastu nawet tomach, liczba tekstów krytycznych. Z przekonaniem można powiedzieć, że żadna ze strof Puszkiniowskiego *opus magnum* nie pozostała bez komentarza i nie uniknęła zetknięcia z literaturoznawczym „szkiełkiem i okiem”. Tylko XX wiek przyniósł kilka opracowań, które stały się klasyką samą w sobie, by wspomnieć prace Borisa Tomaszewskiego, Jurija Łotmana, Nikołaja Brodskiego, Władimira Nabokowa, bez których nikt nie rozpoczyna na nowo pracy literaturoznawczej nad *Onieginem*. Powstało także opracowanie encyklopedyczne, hasłowo zbierające zagadnienia dotyczące poematu i jego

okolic¹. Warto jednak sięgnąć do komentarzy z epoki, w której utwór powstawał, by przekonać się, że zasadniczo różnią się one od tonu, jaki znamy z opinii późniejszych odbiorców.

Niniejszy artykuł ma na celu prześledzenie recepcji poematu tuż po ukazaniu się drukiem kolejnych rozdziałów, ponieważ wywoływały one — powiedzielibyśmy dziś — prawdziwą „burzę medialną” i płomienne dyskusje na łamach czasopism, a także wśród uczestników ówczesnego życia literackiego i „zwykłych” czytelników. Ten fragment recepcji *Oniegina* był najczęściej pomijany w komentarzach historycznoliterackich², wskutek czego mogło powstać mylne przekonanie, że krytykę tego utworu rozpoczął w zasadzie dopiero Wissarion Bielinski. Warto zatem sięgnąć do czasopiśmiennictwa z czasów Puszkina, gdyż otwiera ono przed badaczem świat i atmosferę życia literackiego, których na próżno szukać w późniejszych opracowaniach.

Eugeniusz Oniegin należy bezsprzecznie do fenomenów rosyjskiej kultury. Już w początkach pracy nad utworem Aleksander Puszkina zdawał sobie sprawę, że będzie on zajmował wyjątkowe miejsce pośród tych, które zdążyły do tej pory wyjść spod jego pióra, i tych, które dopiero napisze. O *Onieginie* pisał poeta w liście do brata Lwa, na przełomie stycznia i lutego 1824 roku: „to moje najlepsze dzieło”³. O tym, że poeta mierzył wysoko, przekonuje jeszcze bardziej inny fragment z listu pisanego niespełna rok później do tego samego adresata: „Zaklinam na rany Chrystusa, jak najszybciej wydobądź *Oniegina* z cenzury — mniejsza o sławę, trzeba mi pieniędzy”⁴. Po ukazaniu się drukiem pierwszego rozdziału poeta pisał do brata: „Czekam na szum wokół *Oniegina*. Póki co raczej się nudzę”⁵. I trudno dziś mówić o braku pokory czy też zbytnej wierze we własne możliwości, które podpowiadały Puszkiniowi, że stworzył utwór wielki. Tej opinii nie podzielali współcześni, nawet ci najbardziej do tego powołani — krytycy i towarzysze po piórze, często także przyjaciele Puszkina, za-

¹ Zob. *Онегинская энциклопедия: в 2 т.*, Н. Михайловой (red.), t. 1, Москва 1999; *Онегинская энциклопедия: в 2 т.*, Н. Михайловой (red.), t. 2, Москва 2004.

² Wyjątek stanowią prace m.in. W. Sandomirskiej i B. Mejlacha. Zob. В.Б. Сандомирская, *Прижизненная критика (1820–1837)*, w: Б.П. Городецкий, Н.В. Измайлов, Б.С. Мейлах (red.), *Пушкин: Итоги и проблемы изучения*, Наука, Москва–Ленинград 1966, s. 13–32; tamże, Б.С. Мейлах, *Евгений Онегин...*, s. 417–436.

³ A. Puszkina, *Listy*, przeł. M. Toporowski, D. Wawilow, PIW, Warszawa 1976, s. 84.

⁴ Tamże, s. 119.

⁵ Tamże, s. 126.

skoczeni odmiennością nowej propozycji poety. Na docenienie znaczenia tego utworu było jeszcze za wcześnie. Nawet jeśli na pierwszy zachwyt istotnie nie trzeba było czekać długo, to zrozumienie przyszło znacznie później. Dopiero z perspektywy dalszego rozwoju literatury rosyjskiej, a zwłaszcza prozy powieściowej, można było ocenić, jak nowatorski był to utwór oraz jak wyraźnie jego autor wyznaczył kierunek ewolucji literatury.

Praca nad poematem trwała ponad siedem lat⁶, a kolejne części były wydawane w sporych odstępach (od 1825 do 1832), dlatego proces recepcji wśród czytelników i krytyków jest specyficzny. Opinie na temat utworu zmieniały się, różniąc się od siebie często w sposób skrajny. W latach dwudziestych postrzeganie i odbiór pierwszego tylko rozdziału były dalece odmienne od późniejszych i współczesnych ocen. Wystarczy wspomnieć opinie Piotra Wiaziemskiego, Iwana Kiriejewskiego, Dmitrija Wieniewitinowa, korespondencję autora z Antonem Delwigiem, Aleksandrem Bestużewem, Konradem Rylejewem, aby przekonać się, jak przeciwstawne były sądy na temat *Oniegina* wśród osób z najbliższego otoczenia Puszkina. W interpretacjach dostrzegamy wyraźnie dwa kierunki: pierwszy z nich jest związany z poszukiwaniem historycznych i socjokulturowych odniesień pomiędzy poematem a ówczesną rzeczywistością. Drugi oznacza skupienie na poetyce tekstu. Te dwa kierunki znajdują się względem siebie w opozycji. Jednak to pierwszy – w moim przekonaniu – do dziś decyduje o rozumieniu tekstu. Drugi będzie typowy dla wieku XX, kiedy to w pracach analitycznych pojawiają się zagadnienia stylistyki, kompozycji, kwestie genologiczne, struktury, dyskursu.

Druga połowa lat dwudziestych XIX wieku, tj. czas wydawania kolejnych rozdziałów *Oniegina*, to okres ścierania się środowisk intelektualnych skupionych wokół czasopism, które wyznaczały rytm życia literackiego i kulturalnego. Na ich łamach toczyły się zażarte dyskusje m.in. o literaturze. Krytycy prześcigali się w złośliwościach, ripostach, ironicznym komentarzach i pamfletach, zarzucali sobie wzajemnie niezrozumienie, pisanie nieprawdy, a polemiki pomiędzy poszczególnymi komentatorami przypominały rywalizację niemalże sportową. W czasopismach zamieszczano peany lub zawzięcie krytykowano także Puszkina, wytykano mu rozmaite kwestie lub celowo

⁶ Pracę nad *Eugeniuszem Oneginem* Puszkina rozpoczął 28 maja 1823 roku w Kiszyniowie, a ukończył, wedle swych własnych obliczeń, po 7 latach, 4 miesiącach i 17 dniach. Zob. Н. Бродский, *Евгений Онегин. Роман А. С. Пушкина: Комментарий*, Мультиратура, Москва 2005, s. 12.

drukowano z błędami jego tekstu. W owej rywalizacji po jednej stronie stał Puszkina i „plejada”, po drugiej Fiedor Bułharyn, Nikołaj Polewoj, Aleksandr Izmałow oraz ich czasopismo „Северная пчела”, „Московский телеграф”, „Благонамеренный”. Kolejnym etapem rozwoju dziennikarstwa i krytyki literackiej było tworzenie nieformalnych sojuszy czasopism, które zazwyczaj łączyły nie tyle wspólne poglądy estetyczne lub społeczno-polityczne, co względy koniunktury wydawniczej lub doraźnej taktyki w bieżącej walce, nawet na polu literatury⁷. Co znamienne, Puszkina nigdy nie zdołał skupić „swojej” grupy autorów i krytyków wokół jednego czasopisma.

Pierwszy rozdział *Eugeniusza Oniegina* został opublikowany 16 lutego 1825 roku, a w dziewiątym numerze czasopisma „Благонамеренный” informuje się, że sprzedawany jest w księgarni Iwana Słonina (dzisiejszy Дом книги w Petersburgu) przy Kazańskim Moście w cenie 5 rubli, z przesyłką zaś — po 6 rubli⁸. Znany z kąśliwego poczucia humoru Puszkina nie omieszkał wspomnieć o krytykującym go później czasopiśmie, ironizując w trzecim rozdziale:

Я знаю: дам хотят заставить
Читать по-русски. Право, страх!
Могу ли их себе представить
С Благонамеренным в руках!⁹

Już w marcu tego samego roku zaczynają ukazywać się pierwsze recenzje. Całą serię dyskusji i polemik, z jakimi mierzyć się miał przez kolejne lata *Oniegina* (i Puszkina), rozpoczął w zasadzie Polewoj, który w kierowanym przez siebie niezwykle poczytnym i opiniotwórczym piśmie „Московский телеграф” (numer V z marca 1825) w dziale *Современная Русская Литература* z autentycznym — wydaje się — zachwytem wychwalał poetę za prekursorski utwór:

И с каким неподражаемым умением рассказывает наш поэт: переходы из забавного в унылое, из веселого в грустное, из сатиры в рассказ сердца оча-

⁷ Na temat tego, jak interesy wydawnicze kształtowały krytykę literacką zob. więcej: E. Ларионова, „Услышишь суд глупца...” (*Журнальные отношения Пушкина в 1828–1830 гг.*), w: E. Ларионова (red.), *Пушкин в прижизненной критике. 1828–1830*, Государственный Пушкинский театральный центр в Санкт-Петербурге, Санкт-Петербург 2001, s. 5–25.

⁸ [bez tytułu], „Благонамеренный” 1825, nr 9, s. 323.

⁹ А. Пушкин, *Евгений Онегин: Роман в стихах*, w: tegoż, *Полное собрание сочинений в 10 т.*, т. 5: *Евгений Онегин. Драматические произведения*, Наука, Ленинград 1978, s. 58.

ровывают читателя. [...] Картины Пушкина полны, живы, увлекательны. [...] „Онегин” не скопирован с французского или английского; мы видим свое, слышим свои родные поговорки, смотрим на свои причуды, которых все мы не чужды были некогда¹⁰.

Polewoj był prawdopodobnie najbardziej popularnym i wpływowym recenzentem tego czasu, zwłaszcza w oczach młodzieży uczącej się, średniej szlachty i krystalizującej się inteligencji mieszczańskiej¹¹. Późniejszy krytyk i przeciwnik Puszkina zwracał uwagę, że w kreacji tytułowego bohatera z wielkim kunsztem przedstawione są jego życiowe dylematy oraz relacje ze światem zewnętrznym. W utworze dostrzegł także nowe otwarcie w literaturze rosyjskiej, podkreślając znaczenie gatunku, na jaki zdecydował się poeta. Recenzja rozpoczęła pełną żarliwych deklaracji, uszczypliwości, a nawet wrogości, polemikę, jaką prowadzili z Polewojem poeta Dmitrij Wieniewitinow (na łamach czasopisma „Сын отечества”), pisarz Nikołaj Rożalin (na łamach czasopisma „Вестник Европы”) i działacz literacki Siergiej Połtoracki (na łamach czasopisma „Московский телеграф”). Nie ma tu miejsca choćby na krótkie zrelacjonowanie tej bardzo obszernej i miejscami bogatej w pustosłowie dyskusji, ale niech za przykład tych słownych utarczek posłużą poniższe fragmenty, w których oponenci rozpatrują kwestię *narodnosti* w *Onieginie*:

Polewoj: [...] и эту народность, эту сообразность описания современных нравов Пушкин выразил мастерским образом¹².

Wieniewitinow: Я не знаю, что тут народного, кроме имен петербургских улиц и ресторанов. И во Франции, и в Англии пробки хлопают в потолок, охотники ездят в театры и на балы¹³.

Polewoj: [...] прочитав несколько раз статью г. [Веневитино]-ва, я не мог добиться, чего он точно хочет. [...] Народность бывает не в одном низшем классе: печать ее видна на всех званиях и везде. Наши богачи подражают французам, Петербург более всех русских городов похож на иностранный город; но и в быту богачей, и в Петербурге никакой иностранец совершенно не забудется, всегда увидит предметы, напоминающие ему Русь; так и в „Онегине”¹⁴.

¹⁰ H. A. Полевой, *Евгений Онегин, роман в стихах. Сочинение Александра Пушкина*, „Московский телеграф” 1825, nr 5, s. 48–49.

¹¹ Zob. E. Ларионова, *Пушкин и его читатели в 1831–1833 годах*, w: E. Ларионова (red.), *Пушкин в прижизненной критике. 1831–1833*, Государственный Пушкинский театральный центр, Санкт-Петербург 2003, s. 8.

¹² H. A. Полевой, *Евгений Онегин, роман ...*, s. 49.

¹³ Д. В. Веневитинов, *Разбор статьи о „Евгении Онегине”, помещенной в 5-м nr „Московского телеграфа”, „Сын отечества”* 1825, nr 8, s. 380–381.

¹⁴ H. A. Полевой, *Толки о «Евгении Онегине», соч. А. С. Пушкина*, „Московский телеграф” 1825, cz. 4, Особенное прибавление к Московскому телеграфу, s. 1, 10.

Wieniewitinow: Мне остается сказать что-нибудь о *народности* и что я разумею под сим выражением. Я полагаю народность не в черевиках, не в бородях и проч. (как остроумно думает г. Полевой), но и не в том, где ее ищет изд[атель] „Телеграфа”. Народность отражается не в картинах, принадлежащих какой-либо особенной стороне, но в самих чувствах поэта, напитанного духом одного народа и живущего, так сказать, в развитии, успехах и отдельности его характера¹⁵.

Rożalin: Я очень согласен с теми, которые думают, что *лучше совсем не писать, нежели писать дурно*. [...] Я себе позволил в сем случае думать иначе и не верить г-ну П[олево]–му, чтобы картина дурного воспитания Онегина верно изображала русский характер и, следовательно, имела народность¹⁶. Połtoracki: Г-н [Веневитино]–в в заключение говорит, что он не будет уже спорить с издателем „Телеграфа”. Не знаю, сбудется ли это обещание. Впрочем, я рад верить, что г-н [Веневитино]–в не будет спорить от внутреннего сознания, а не от недостатка храбрости, которою обыкновенно отличаются гг. неправые критики¹⁷.

Sam Puszkina — co interesujące — wysoko oceniał cytowany artykuł Wieniewitinowa, wygłaszając w 1826 roku następującą opinię:

Это единственная статья [...], которую я прочел с любовью и вниманием. Все остальное — или брань, или переслащенная дичь¹⁸.

Trzeba podkreślić, że burzliwa dyskusja krytyki literackiej na temat *Oniegina* po opublikowaniu pierwszego rozdziału była jedynie przybliżeniem do pogłębionej analizy, ponieważ — co zresztą podkreślali niektórzy recenzenci — trudno było oceniać utwór po przeczytaniu jedynie jego fragmentu. Recenzje pierwszych dwóch rozdziałów były często peanami na cześć poety, nierzadko też pustymi popisami retorycznymi ich autorów. Daleki od schlebienia i truizmów był Wiazemski, który relacjonuje Puszkiniowi swoje wrażenia po lekturze drugiego rozdziału:

Я получил вторую часть Онегина [...]. Онегиным я очень доволен, т.е. многим в нем, но в этой главе менее блеска, чем в первой, и потому не желал бы видеть ее напечатанною особняком, а разве с двумя, тремя или по крайней

¹⁵ Д. В. Веневитинов, *Ответ г. Полевому*, „Сын отечества” 1825, *Прибавление к Сыну отечества*, s. 38.

¹⁶ Н. М. Рожалин, *Нечто о споре по поводу „Онегина”*, „Вестник Европы” 1825, nr 17, s. 24; 33.

¹⁷ С. Д. Полторацкий, *О новых полемических статьях против „Московского телеграфа”*, в: *Пушкин в прижизненной критике. 1820–1827*, Государственный Пушкинский театральный центр, Санкт-Петербург 2001, s. 292.

¹⁸ А. П. Пятковский, *Князь В. Ф. Одоевский и Д. В. Веневитинов*, *Наблюдатель*, Санкт-Петербург 1901, s. 125–126.

мере еще одною главою. В целом или в связи со следующим она сохранит в целости свое достоинство, но боюсь, чтобы она не выдержала сравнения с первой, в глазах света, который не только равного, но лучшего требует¹⁹.

We wszystkich ocenach powtarzają się wątki związane z porównaniem Puszkina do *Don Juana* (*Don Juan*, 1819) lub *Wędrowek Childe Harolda* (*Childe Harold's Pilgrimage*, 1818) George'a Byrona, a więc i rozważania na temat „metody twórczej” i gatunkowej przynależności *Oniegina*, a także próby definiowania jeszcze niezdefiniowanego ostatecznie na tym etapie romantyzmu u Puszkina. Jednak wraz z publikacją kolejnych części i coraz bardziej wyrazistym zarysowywaniem się całościowej koncepcji utworu, zaczęły przeważać negatywne recenzje. Wiele uwagi poświęca się dyskusjom na temat fabuły, prawdopodobieństwa wydarzeń i zachowań bohaterów. Najczęściej pojawia się zarzut, że Puszkina skupia się na osobach, które na to nie zasługują, że czyni bohaterami ludzi słabych i miernych. Puszkiniowi zaczęto wypominać naśladownictwo, drobiazgowość w opisach, brak „ważnych myśli” i idei. Podsumowując dyskusje i głosy krytyki, jakie pojawiały na tym etapie recepcji poematu, przyjaciel Puszkina i Mickiewicza — poeta Jewgienij Baratynski pisał:

Вышли у нас еще две песни Онегина. Каждый о них толкует по своему: одни хвалят, другие бранят и все читают. Я очень люблю обширный план твоего Онегина; но большее число его не понимает. Ищут романтической завязки, ищут обыкновенного и разумеется не находят. Высокая поэтическая простота твоего создания кажется им бедностью вымысла, они не замечают, что старая и новая Россия, жизнь во всех ее изменениях проходит перед их глазами [...] ²⁰.

Fragment tego listu zdaje się potwierdzać pewną niemoc w pełnej ocenie utworu przez współczesnych poecie. Być może dlatego też wzmianki o Puszkiniowskiej powieści wierszem niepozbawione były ironicznego tonu. Spekulowano na temat dalszych losów głównego bohatera i rozwoju fabuły w ogóle. Zwracano uwagę, że nowe dzieło Puszkina czytają wszyscy — od arystokracji do służących. Czasopisma odnotowywały, że każdy pyta napotkanego na ulicy znajomego: „Czy

¹⁹ П. А. Вяземский, *Письмо Пушкину, 7 июня 1825, г. Остафьево*, в: А. С. Пушкин, *Полное собрание сочинений в 16 т., т. 13: Переписка 1815–1827*, Академия наук СССР, Москва 1937, s. 180.

²⁰ Е. А. Баратынский, *Письмо Пушкину, начало марта 1828, г. Москва*, в: А. С. Пушкин, *Полное собрание сочинений в 16 т., т. 14: Переписка 1828–1831*, Академия наук СССР, Москва 1941, s. 5.

czytałeś już Oniegina?” a na balach porównuje się panny do Tatiany²¹. Powszechnie entuzjazmu nie wzbudzała postać tytułowego bohatera — czytelnicy bardzo dosłownie przyjmowali jego portret. Niektórzy krytycy zwracali uwagę na psychologiczny rys postaci. W 1828 roku jeden z recenzentów przywołuje zasłyszaną rzekomo rozmowę:

„Создать такой характер, как у Онегина, невозможно, — сказал один. — Чтоб описать его, надобно самому быть им”. — „Согласен с вами, — отвечал другой, — может быть, автор — Онегин, но только не в святые минуты вдохновения, по будням, а не в праздник [...]”²².

Ten sam autor wyraża opinię, że zwłaszcza czytelniczki urażone są dziełem Puszkina, ponieważ ujawnia ono pogardę i złośliwość względem dam, które po lekturze odczuwają jawną *lèse-majesté* (obrażę majestatu). Ironiczne dodaje:

[...] мы не знаем, каково будет жить поэту на свете, если могущественные дочери Евы внемлют духу мести²³.

W chórze krytyków Puszkina prawdziwym solistą okazał się Michaił Dmitrijew, który po ukazaniu się rozdziału czwartego i piątego zamieszcza w czasopiśmie „Атеней” całą tyradę zarzutów wobec Puszkina, już na wstępie wygłaszając swoją naczelną dewizę, że w dzisiejszych czasach epitet „romantyczny ratuje wiersz przed wszelkimi roszczeniami do zdrowego rozsądku i wymaganiami dotyczącymi dobrego smaku”²⁴. Krytyk zarzuca poecie liczne powtórzenia, wielosłowie (*говорливость*), zbędne opisy przyrody, a także powracające dygresje, zwłaszcza tam, gdzie jest sposobność, żeby z czegoś zadzwieć, zawrzeć sarkastyczne uwagi i pomówić o samym sobie. Najcięższe działa wytacza jednak wobec stosowanych środków językowych, przeplatania się u Puszkina, bez przywiązywania wagi do znaczenia słów, języka literackiego z potocznym (*простонародный*). Obszerłą recenzję kończy konstatacja, że wszystkie te „niezgrabności” rażą ludzi „учившихся по старым грамматикам”²⁵.

²¹ М. П. Погодин, „Евгений Онегин”, роман в стихах, сочинение Александра Пушкина, песнь 4 и 5, w: Пушкин в прижизненной критике. 1828–1830..., s. 42.

²² Tamże, s. 45.

²³ Tamże, s. 43.

²⁴ М. А. Дмитриев, „Евгений Онегин”. Роман в стихах. Соч. Александра Пушкина, „Атеней” 1828, nr 4, s. 76 (tłumaczenie moje – J.W.).

²⁵ Tamże, s. 89.

W tym samym roku filozof i publicysta Iwan Kiriejewski — znajomy Puszkina, intelektualista i ważny głos swoich czasów, jako jeden z pierwszych podejmuje próbę literaturoznawczej syntezy dzieł Puszkina, nakreślając periodyzację jego twórczości, także w kontekście europejskich tradycji literackich. Docenia on *Oniegina*, stwierdzając jednocześnie, że konsekwencją pustki głównego bohatera jest pustka pierwszych pięciu rozdziałów, do czego przyczyniła się również forma narracji. Krytyk dodaje jednak — jakby w obronie poety:

Сам Пушкин, кажется, чувствовал пустоту своего героя и потому нигде не старался коротко познакомить с ним своих читателей. Он не дал ему определенной физиономии, и не одного человека, но целый класс людей представил он в его портрете: тысячи различных характеров может принадлежать описанию Онегина²⁶.

W słowach Kiriejewskiego słyhać już myśl, która stanie się podstawą do określenia typu *zbędnych ludzi* w literaturze rosyjskiej.

Ostatnie rozdziały, z wyraźnie pobrzmiewającą w nich nostalgiczną nutą, będącą przypuszczalnie reakcją na nastroje społeczne, jakie towarzyszyły upadkowi powstania dekabrystów, spotkały się ze wzmożoną krytyką. Ponadto na początku lat trzydziestych XIX wieku nie tylko tuzy dziennikarstwa, tacy jak Bułharyn i Polewoj, ale także każdy aspirujący pisarz, każdy ambitny młodzieniec-literat pozwalał sobie na głęboko krytyczne oceny utworów Puszkina, co uważano za aktywność w dobrym tonie i oznakę literackiej niezależności²⁷. W 1830 roku na pierwszej stronie czasopisma Bułharyna „Северная пчела” (nr 35) znajdziemy ironiczne, kpiące zapytanie, czy siódmy rozdział *Oniegina* to mistyfikacja, zwyczajny żart czy parodia i ostateczne potwierdzenie, że jest to „totalny upadek, *chute complète*”²⁸. Autor wzmianki (bez podpisu, choć można domniemywać, że był nim Bułharyn) dziwi się, że podróż na Kaukaz nie ubogaciła poety nowymi wrażeniami i natchnieniem. Jednocześnie nie ma on już złudzeń odnośnie do nowej poezji, gdyż:

Лиры знаменитые остались безмолвными, и в пустыне нашей Поэзии появился опять Онегин, бледный, слабый... сердцу больно, когда взглянешь на эту безцветную картину!²⁹

²⁶ И. В. Киреевский, *Нечто о характере поэзии Пушкина*, „Московский вестник” 1828, nr 6, s. 192 (wygłoszenie moje — J.W.).

²⁷ Е. Ларионова, *Пушкин и его читатели...*, s. 8.

²⁸ [bez autora], *Новые книги*, „Северная пчела” 1830, nr 35, s. 1.

²⁹ Tamże.

Nie szczędząc ostрых słów pod adresem Puszkina, swoje rozważania recenzent kontynuuje w numerze 39. Wyraża on ubolewanie, że takie przedmioty jak garnki i rondle mogły w ogóle stać się tematem poezji; podlicza także, że w całym rozdziale siódmym jedynie dwie strofy — XXXVI i XXXVII — warte są uwagi:

Две строфы в целой книге! Зато стихов прозаических и непонятно — модных бездна, и все описания состоят только из наименования вещей, из которых состоит предмет, без всякого распорядка слов³⁰.

Jak zauważa Mieřłach, negatywną ocenę wystawili Puszkiniowi także dekabryści³¹. Chodziło zapewne o odmienne rozumienie przedmiotu poezji. W szczególności zarzucano Puszkiniowi antypoetyckość czy też drobiazgowe opisy codzienności. Krytycy dekabrystowscy uważali, że największym błędem Puszkina jest sam wybór tematu niegodnego poezji. Na taki ogląd miał wpływ pierwszy rozdział i prezentacja tytułowego bohatera — zarzucano mu, że poświęca się beczynności i tonie w duchowej pustce. Bestużew chciał odnaleźć w *Onieginie* raczej bohatera *Cyganów* Aleko — buntownika i romantyka pozostającego w opozycji do wszystkich. Oczekiwał bohatera wyjątkowego, a nie takiego jak *Oniegin* — człowieka, którego spotyka się na ulicy codziennie.

Publikacja zamykającego, ósmego rozdziału i pierwsze wydania całości utworu stały się okazją do powstania nowych paszkwili. W czasopiśmie „Московский телеграф”, w dziale *Русская литература* czytamy, że Puszkini właściwie nie chciał napisać utworu stanowiącego spójną całość, stworzył jedynie ramę, do której wrzucił swoje sądy, obrazy, epigramy i madrygały i że *Oniegin* jest jedynie kolekcją portretów, rysunków, szkiców. Prawdziwym ciosem była opinia wymierzona wprost w Puszkina:

Спрашиваем: какая общая мысль остается в душе после „Онегина”? Никакой. [...] при создании „Онегина” Поэт не имел никакой мысли³².

Relacje Puszkina z innym znanym krytykiem, przeciwnikiem romantyzmu — Nikołajem Nadieźdinem³³, pod koniec roku 1830 wydawały

³⁰ [bez autora], *Новые книги*, „Северная пчела” 1830, nr 39, s. 1–2.

³¹ Zob. Б.С. Мейлах, *Евгений Онегин*, w: *Пушкин: Итоги и проблемы изучения...*, s. 418–419.

³² [bez autora], „Московский телеграф” 1833, nr 6, s. 239.

³³ Zob. więcej: М. Wilczyńska-Fiksińska, *Николай Надеедин — критик А.С. Пушкина*, „Studia Rossica Posnaniensia” 1977, nr 9, s. 15–28.

się poprawiać. Puszkina przekazał nawet do pierwszego numeru założonego przez Nadieżdina w 1831 roku czasopisma „Телескоп” wiersz *Гепой*. Niemniej jak dotąd krytyk nie napisał o Puszkynie ani jednego dobrego słowa. Jego nowy tekst, opublikowany po ukazaniu się ostatniego rozdziału *Oniegina*, miał być kontrą do cytowanego powyżej ataku Bułharyna zamieszczonego w piśmie „Северная пчела”, w rzeczywistości zaś zawierał podobne zarzuty. Nadieżdin, uznając ogromny talent Puszkina, neguje istotę gatunku powieści wierszem (lub jej nie rozumie), pisząc:

Евгений Онегин не был и не назначался быть в самом деле романом, хотя имя сие, под которым он явился первоначально, осталось навсегда в его главнии³⁴.

W tym samym artykule *Onegin* jest nazywany „błyszczącą zabawką”, „migoczącą kalejdoskopową mozaiką”, „parodią życia”, a z każdym kolejnym wersem — stwierdza recenzent — stawało się coraz bardziej oczywiste, że dzieło to jest niczym innym jak „owocem fantazji”, poetyckim „albumem żywych wrażeń” artysty.

Ważnym, syntetycznym tekstem na temat twórczości Puszkina w ogóle była seria *Письма о русской литературе* Bułharyna, a w kontekście niniejszych rozważań o *Eugeniuszu Oneginie*, szczególnie istotny jest ten fragment, w którym krytyk pisze o wpływie Byrona na rosyjskiego poetę i niejako go usprawiedliwia, nie rezygnując, rzecz jasna, z uszczypliwości pod jego adresem:

[...] по моему мнению, Пушкин есть только *следствие* века и поэзии байроновской, но сам он оригинален, а не подражатель. [...] Пушкин не читал даже в подлиннике произведений Байрона и знает их только по французским переводам прозою. Пушкин даже не мог постигнуть всех красот немецкой поэзии, ибо он не столь силен в немецком языке, чтоб понимать красоты пиитического языка³⁵.

Trzeba podkreślić, że krytyk w swoich jadowitych tekstach nie oszczędzał Puszkina. Jak pisze Łotman, „najbardziej zatrute były strzały Bułharyna. Oskarżając Puszkina o arystokratyzm, zwracał się jednocześnie do dwóch adresatów: w sposób demagogiczny — do czytelnika

³⁴ Н. И. Надеждин, *Летописи отечественной литературы*, „Телескоп” 1832, nr 9, s. 107.

³⁵ Ф. В. Булгарин, *Письма о русской литературе*, „Сын Отечества и Северный архив” 1833, nr 6, s. 313–314.

ka, usiłując zachwiać popularnością poety w kręgach demokratycznej młodzieży, i w formie donosu — do rządu”³⁶.

Po wielu negatywnych opiniach publikowanych na początku lat trzydziestych, poniekąd w obronę bierze Puszkina anonimowy autor podpisany pod artykułem inicjałami *N.N.* W marcu 1832 roku w czasopiśmie „Литературные прибавления к ‘Русскому Инвалиду’” drwi on z tych, którzy spekulowali na temat możliwych wersji zakończenia poematu, oczekiwali, że Oniegin wcieli się w rolę rosyjskiego Don Juana, będzie podróżował po świecie, dopłynie aż do Buenos Aires. Recenzent szydzi też z tych czytelników i krytyków, którzy szukając sensacji, chcieliby uczynić z tekstu Puszkina prawdziwą „*la chronique scandaleuse* современной эпохи”³⁷, a w Eugeniuszu doszukali się osoby samego autora. Skandalu i awantury *N.N.* w *Onieginie* nie odnajduje, za to — co szczególnie warto podkreślić — jako jeden z pierwszych nazywa puszkiniowskiego bohatera *typem* postaci, w którym odzwierciedla się pewna epoka³⁸. Prześledziwszy cytowane powyżej fragmenty artykułów traktujących o *Onieginie*, trudno nie odnieść wrażenia, że Puszkiniowi w pełni udało się wywołać ów szum wokół swojego utworu, o którym pisał w 1825 roku w liście do brata, i którego to szumu oczekiwał.

Warto na koniec podkreślić, że większość ówczesnych krytyków rozpatrywała *Oniegina* w sposób izolowany, to znaczy jako wydarzenie literackie tu i teraz. Nie sprzyjało sprawiedliwym ocenom — o czym była już mowa — ukazywanie się poematu niejako w odcinkach. Dopiero Bielinski będzie rozważał na temat Puszkina z perspektywy historycznoliterackiej i to on zapewne będzie miał największy wpływ na późniejszą recepcję utworu. Do niego odwoływać się będą Aleksander Hercen, Fiodor Dostojewski, Iwan Turgieniew³⁹. O nikim Bielinski nie napisał tak wiele jak o Puszkynie. W swoim artykule krytyk nazwie Puszkiniowski poemat „encyklopedią życia rosyjskiego”. Według niego sztuka Puszkina polega na tym, że zawiera niezafałszowaną, rzetelną prawdę życia, a autor, stając się wyrazicielem swej epoki, nie wybrał zjawisk czysto „poetyckich”, tematów „nadających” się na poezję. Życie szlachty, zdaniem Bie-

³⁶ J. Łotman, *Aleksander Puszkina*, przeł. A. Węgrzyn, PIW, Warszawa 1990, s. 145.

³⁷ *N.N.*, *Библиография*, „Литературные прибавления к ‘Русскому Инвалиду’” 1832, nr 22, s. 174.

³⁸ Tamże, s. 176.

³⁹ Zob. М.Н. Виролайнен, „Евгений Онегин” за чертой пушкинской эпохи: к истории рецепции (1844–1999), „Русская литература” 2024, nr 2, s. 48–71.

linskiego, zostało w pełni, z ogromną plastycznością, wyrazistością i autentycznością odzwierciedlone w poemacie. Ponadto nie jest to ani idealizacja, ani krytyka. Puszkina wniknął w ludzkie charaktery, zgłębił kulisy małego i wielkiego świata, oddał sprawiedliwość omyłkom i złudzeniom ludzi swego pokolenia. Bieliński twierdził, że dokładnie to, co krytyka uznała za słabe w *Onieginie*, godne jest zainteresowania. Jest on poematem historycznym, choć nie pojawiają się w nim postaci, ani wydarzenia historyczne, niemniej wiernie obrazuje życie dziewiętnastowiecznego społeczeństwa rosyjskiego. Wydaje się, że także spór o naśladownictwo i wpływ Byrona, ostatecznie zostaje zamknięty właśnie dzięki Bielińskiemu. Puszkina, polemizując listownie z Aleksandrem Bestużewem, który porównuje *Eugeniusza Oniegina* do pierwowzoru w postaci *Don Juana*, pisze:

[...] nie masz racji, patrzysz na Oniegina z niewłaściwego punktu widzenia. [...] Porównujesz pierwszy rozdział z Don Juanem. Nikt nie ceni Don Juana wyżej niż ja (pierwszych pięciu pieśni, bo więcej nie czytałem), ale cóż ma on wspólnego z Onieginem. Mówisz o satyrze Anglika Byrona i porównujesz ją z moją, żądając ode mnie takiej samej! Nie, mój kochany, za wiele wymagasz. Gdzie znalazłeś u mnie satyrę? W *Eugeniuszu Onieginie* nie ma nawet jej śladu. Gdybym próbował satyry, dopiero by było. Nawet słowo 'satyryczny' nie powinno się znaleźć we wstępie. Poczekaj innych pieśni⁴⁰.

Prawdą jest, że Puszkina poznał taką formułę kreowania narracji w utworach Byrona. W mniemaniu krytyka, *Eugeniusz Oniegin* nie ma jednak niczego wspólnego z utworami Byrona prócz „formy i manieri”⁴¹. Bieliński potwierdza rodowód powieści wierszem, podkreślając, że „sposób opowiadania, połączenie prozy i poezji w obrazie rzeczywistości, dygresje, apostrofy poety do samego siebie, a zwłaszcza aż nazbyt niekiedy odczuwalna obecność autora w utworze — wszystko to wprowadził do literatury Byron”⁴². Według Bielińskiego różnica polega jednak na tym, że „Byron pisał o Europie dla Europy; [...] Puszkina pisał o Rosji dla Rosji”⁴³. Rosyjski poeta zdołał wystrzec się kopiowania Byrona. Taka działalność charakterystyczna była, wedle słów krytyka, dla „talentów przeciętnych”.

⁴⁰ A. Puszkina, *Listy...*, s. 131.

⁴¹ W. Bieliński, *Dzieła Aleksandra Puszkina. Artykuł VIII. Eugeniusz Oniegin*, w: tegoż, *Pisma literackie (Wybór)*, przeł. J. Walicka, W. Anisimow-Bieńkowska, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962, s. 354.

⁴² Tamże.

⁴³ Tamże.

Analiza pierwszych głosów krytycznych wokół *Eugeniusza Oniegina* odsłania nie tylko panoramę literackich sporów lat 20. i 30. XIX wieku, ale również dynamikę mechanizmów kultury, w której literatura stawiała się polem walki idei, ambicji i doraźnych interesów. Konfrontacja sądów o dziele Puszkina unaocznia, że kształtowanie się opinii o tekście nie jest procesem linearnym, lecz przypomina raczej gęstą sieć sprzecznych głosów, w której prestiż autora i status gatunku były przedmiotem nieustannych negocjacji. Wczesne recenzje — często agresywne, fragmentaryczne i uwarunkowane osobistymi animozjami — stanowią dokument życia literackiego, który więcej mówi o samych krytykach i ich środowisku niż o istocie poematu. W perspektywie historycznoliterackiej staje się jasne, że dopiero dystans czasowy pozwolił uchwycić znaczenie *Eugeniusza Oniegina* jako utworu nowoczesnego, przełamującego granice i redefiniującego miejsce poety w kulturze. Zestawienie wczesnych ocen z późniejszym uznaniem pozwala dostrzec, że recepcja literacka nie tyle odzwierciedla wartość dzieła, ile aktywnie uczestniczy w jej konstruowaniu.

REFERENCES

- Bieliński, Wissarion. "Dzieła Aleksandra Puszkina. Artykuł VIII. Eugeniusz Onegin." *Pisma literackie (Wybór)*. Transl. Walicka, Janina, Anisimow-Bieńkowska, Wiera. Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum, 1962.
- Łotman, Jurij. *Aleksander Puszkina*. Transl. Węgrzyn, Anna. Warszawa: PIW, 1990.
- Puszkina, Aleksander. *Listy*. Transl. Toporowski, Marian, Wawilow, Danuta. Warszawa: PIW, 1976.
- Wilczyńska-Fiksińska, Małgorzata. "Mikołaj Nadieżdin — krytyk A.S. Puszkina." *Studia Rossica Posnaniensia*, 1977, no. 9: 15–28.
- Баратынский, Евгений. "Письмо Пушкину, начало марта 1828, г. Москва." Пушкин, Александр. *Полное собрание сочинений в 16 т., т. 14: Переписка 1828–1831*. Москва: Академия наук СССР, 1941: 5.
- Бродский, Николай. *Евгений Онегин. Роман А.С. Пушкина: Комментарий*. Москва: Мультитура, 2005.
- Булгарин, Фаддей. "Письма о русской литературе." *Сын Отечества и Северный архив*, 1833, no. 6: 309–326.
- Веневитинов, Дмитрий. "Разбор статьи о 'Евгении Онегине', помещенной в 5-м № 'Московского телеграфа'." *Сын отечества*, 1825, no. 8: 371–383.
- Веневитинов, Дмитрий. "Ответ г. Полевому." *Сын отечества*, 1825, *Прибавление к Сыну отечества*.
- Виролайнен, Мария. "Евгений Онегин за чертой пушкинской эпохи: к истории рецензии (1844–1999)." *Русская литература*, 2024, no. 2: 48–71.

- Вяземский, Пётр. "Письмо Пушкину, 7 июня 1825, г. Остафьево." *Полное собрание сочинений в 16 т., т. 13: Переписка 1815–1827*. Пушкин, Александр. Москва: Академия наук СССР, 1937: 180.
- Дмитриев, Михаил. "Евгений Онегин. Роман в стихах. Соч. Александра Пушкина." *Атеней*, 1828, no. 4: 76–89.
- Киреевский, Иван. "Нечто о характере поэзии Пушкина." *Московский вестник*, 1828, no. 6: 171–196.
- Ларионова, Екатерина. "Пушкин и его читатели в 1831–1833 годах." *Пушкин в прижизненной критике. 1831–1833*. Ларионова, Екатерина (ed.). Санкт-Петербург: Государственный Пушкинский театральный центр, 2003: 5–25.
- Ларионова, Екатерина. "Услышишь суд глупца..." (Журнальные отношения Пушкина в 1828–1830 гг.). *Пушкин в прижизненной критике. 1828–1830*. Ларионова, Екатерина (ed.). Санкт-Петербург: Государственный Пушкинский театральный центр, 2001: 5–25.
- Мейлах, Борис. "Евгений Онегин." *Пушкин: Итоги и проблемы изучения*. Москва–Ленинград: Наука, 1966: 417–436.
- Михайлова, Наталья (ed.). *Онегинская энциклопедия: в 2 т. т. 1*. Москва: Русский путь, 1999.
- Михайлова, Наталья (ed.). *Онегинская энциклопедия: в 2 т. т. 2*. Москва: Русский путь, 2004.
- Надеждин, Николай. "Летописи отечественной литературы." *Телескоп*, 1832, no. 9: 103–123.
- N.N., "Библиография." *Литературные прибавления к Русскому Инвалиду*, 1832, no. 22: 174–176.
- Погодин, Михаил. "Евгений Онегин", роман в стихах, сочинение Александра Пушкина, песнь 4 и 5. *Пушкин в прижизненной критике. 1828–1830*. Ларионова, Екатерина (ed.). Санкт-Петербург: Государственный Пушкинский театральный центр, 2001: 42–46.
- Полевой, Николай. "Евгений Онегин, роман в стихах. Сочинение Александра Пушкина." *Московский телеграф*, 1825, no. 5: 48–49.
- Полевой, Николай. "Толки о 'Евгении Онегине', соч. А.С. Пушкина." *Московский телеграф*, 1825, part. 4, Особенное прибавление к Московскому телеграфу.
- Полторацкий, Сергей. "О новых полемических статьях против 'Московского телеграфа'." *Пушкин в прижизненной критике. 1820–1827*. Санкт-Петербург: Государственный Пушкинский театральный центр, 2001: 290–292.
- Пушкин, Александр. "Евгений Онегин: Роман в стихах." *Полное собрание сочинений в 10 т., т. 5: Евгений Онегин. Драматические произведения*. Ленинград: Наука, 1978: 6–184.
- Пятковский, Александр. *Князь В.Ф. Одоевский и Д.В. Веневитинов*. Санкт-Петербург: Наблюдатель, 1901.
- Рожалин, Николай. "Нечто о споре по поводу 'Онегина'." *Вестник Европы*, 1825, no. 17.
- Сандомирская, Валерия. "Прижизненная критика (1820–1837)." *Пушкин: Итоги и проблемы изучения*. Москва–Ленинград: Наука, 1966: 13–32.
- [no author] "Новые книги." *Северная пчела*, 1830, no. 35: 1.
- [no author] "Новые книги." *Северная пчела*, 1830, no. 39: 1–2.
- [no author] *Московский телеграф*, 1833, no. 6: 239.
- [no author] *Благонамеренный*, 1825, no. 9: 323.